

Jacob Kooistra's artistieke levenswerk

van prullaria naar feeënpaleis

Colofon

ISBN: 978 94 6365 081 6

1e druk 2018

© 2018, Siebe A. Sonnema

Uitgeverij Elikser

Ossekop 4

8911 LE Leeuwarden

Tel: 058 - 289 48 57

www.elikser.nl

Samenstelling en foto's: Marjan Smit-Sonnema

Restauratie en techniek: Allard Nicolaï

Vormgeving binnenwerk en omslag: Evelien Veenstra

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op wat voor wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur en de uitgeverij.

This book may not be reproduced by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the author and the publisher.

Jacob Kooistra's artistieke levenswerk

van prullaria naar feeënpaleis

Siebe A. Sonnema

 Elikser
UITGEVERIJ

Inhoudsopgave

I.	Voorwoord	9
II.	Jacob Kooistra's eeuw in Baard	19
III.	Jac. J. Kooistra's Beurtschipper- en Bodediensten	59
IV.	Jantje, Kenau en de Kenau	83
V.	Jabiks creatieve jaren en inspiratiebronnen	119
VI.	Jacobs artistieke levenswerk: van prullaria naar feeënpaleis	147
VII.	Jabiks eigen toepassing van techniek	207
VIII.	Dank	231
	Bijlagen	237

Mens, durf te leven!

Jabiks levensmotto:

*Je leeft maar heel kort, maar een enkele keer
En als je straks anders wilt kun je niet meer
Mens, durf te leven
Vraag niet elke dag van je korte bestaan
Hoe hebben m'n pa en m'n grootpa gedaan
Hoe doet er m'n neef en hoe doet er m'n vrind
En wie weet, hoe of dat nou m'n buurman weer vindt
En wat heeft 'Het Fatsoen' voorgeschreven
Mens, durf te leven*

Tekst Dirk Hermanus Witte,
gezongen door Jean Louis Pisuisse

Jacob Kooistra 5 december 1887 – 4 maart 1978.

ÖÜ INWÖ

de 1201

DPCLAI

I. Voorwoord

bij INWOPP VAN
 begint
de Molen te
Draaien

‘De goune is delfallen, der moat in nije in!’

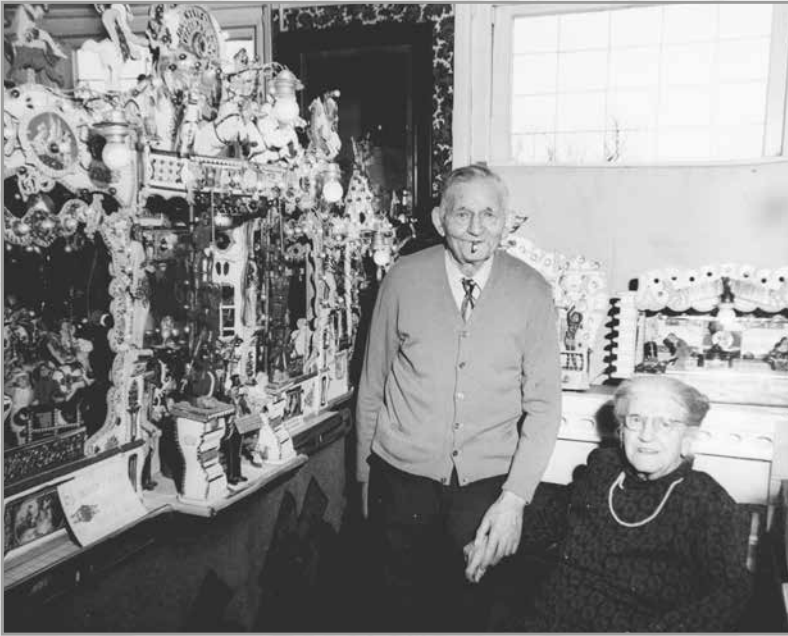
Eind jaren veertig emigreerden naar schatting meer dan vijfenveertigduizend Friezen naar alle denkbare oorden in de wereld. Zo ook mijn moeder en haar twee zusters die na het huwelijk in Mantgum met hun echtgenoten de wereld introkken. Zo gebeurde het dat mijn generatie bestond uit Canadese, Engelse, Amerikaanse en Nieuw-Zeelandse neven en nichten. Mijn zuster en ik belandden in 1951 op de Antillen en bleven als enige Nederlanders nog binnen het koninkrijk der Nederlanden van toen. Sporadisch kwamen wij elkaar in familieverband tegen, maar allen hebben wij dezelfde gezamenlijke herinnering aan ons ‘Heitelân’, vaderland Friesland: onze bijzondere oudoom Jacob Kooistra die in Baard woonde. De eerste keer ontmoette ik hem in 1957 toen mijn ouders met verlof naar Nederland gingen. Als ongedurig zesjarig tropenjongetje was het geen opwindend vooruitzicht de zoveelste onbekende oom en tante te moeten bezoeken, maar dit keer werd het een ongelooflijk spektakel.

Diep in mijn geheugen staat nog die herinnering gegrift toen wij bij het overvolle huisje aan de Loëngawei in Baard aankwamen. Gastvrij werden wij ontvangen door omke Jabik en muoike Jantje, waarnaar mijn moeder was vernoemd. Het rook er naar eerlijke koffie, pruttelend in de Friese kraantjeskoffiekan, boenwas en sigarenrook. Een vreedzamer tafereel kon men zich haast niet voorstellen bij dit kranige hoogbejaarde stel. Mijn zuster en ik trappelden van ongeduld om het beloofde ‘Miniatuur Lunapark’ te bekijken, wachtend tot onze ouders waren bijgepraat en de oranjekoek op was. Tot het grote moment was aangebroken en wij in het propvolle verduisterde voorkamertje een wereldwonder mochten aanschouwen.

Overall waren uitgeknipte, intussen vergeelde krantenberichten met punaises aan de muur bevestigd. Daartussen hingen oorkondes van gewonnen prijzen verspreid tussen omke Jabiks collages. Er was nog maar op één plek ruimte en omdat het behang er wat 'suterich', sjofel uitzag had hij hierop het dorpsgezicht van Baard geschilderd. Later zou ik de krantenberichten en een oorkonde terugvinden in het archief, jammer genoeg is het dorpsgezicht op het behang niet voor het nageslacht gered.

Met fonkelende pretoogjes stak omke Jabik - intussen wel wetend welke reacties dit uitlokte - de stekkers in verschillende stopcontacten en beredderde hij zijn grammofoonspeler, waaruit ineens opgewekte kermisorgelmuziek schetterde. En zie, de carrousel, de draaimolen, de cakewalk, de zweefmolen, de hele kermis: alles bewoog en draaide. Feeëriek verlicht met honderden lampjes in verschillende kleuren. Duizelingwekkende details die aan onze gretige kinderoogen voorbij kwamen, over en over en weer opnieuw.

Wij konden er geen genoeg van krijgen en probeerden de beelden vast te houden, om hierover thuis aan onze vriendjes te kunnen vertellen. Een geestvervoering zoals die nu na zestig jaar nog altijd in mijn geheugen staat gegrift. Omke Jabik had in zijn zeventigste levensjaar net zijn rondvaartbootactiviteiten verkocht, na 58 jaar (!) hard werken. Zodoende kon hij zich volledig storten op zijn passie, het verder vervolmaken van zijn kermis. Toen ik zes jaar later weer bij hem op bezoek kwam, had hij inderdaad nieuwe kermisattracties toegevoegd. Hij schatte dat ik de jaren des ondersheids ondertussen wel had bereikt en wijdde mij verder in. Met zijn onafscheidelijke Karel 1-sigaar tussen de lippen - meewippend tijdens het praten - nam hij mij mee in de techniek.

*Wij konden er geen
genoeg van krijgen*

Daar hij regelmatig zijn kermis tentoonstelde bij publiekseventementen, had hij al heel jong bedacht dat een kleine vergoeding gepast was, toen als broodnodige zakcent en nu om zijn sigaartjes te kunnen bekostigen. Daartoe had hij zelf een muntautomaatje ontwikkeld waar een zilveren dubbeltje in moest worden gestopt, voordat de attracties startten. Later bouwde hij deze om voor de inworp van een ‘grouwe goune’, een zilveren gulden. “Er is immers zoiets als inflatie en de sigaren worden steeds duurder”, sprak hij, met een knipoog naar mijn vader. Hij demonteerde de omkasting van het mechaniekje en legde mij uit hoe complex het was geweest om de gulden contact te laten maken. Vooral om hem gecontroleerd in twee minuten te laten aflopen, zodat vervolgens de directe verbinding - op 220 volt! netspanning - weer werd verbroken en ‘it spul’ weer tot stilstand kwam. Het duizelde mij toen ik het binnenste zag met elastische aandrijfriempjes, hendeltjes, contactjes en de geleiding waarlangs de munt afrolde. Glimlachend - zoals altijd afstandelijk bescheiden - legde hij mij uit dat het hem heel veel hoofdbrekens had gekost om dit systeem uit te dokteren. Grinnikend voegde hij daar schalks aan toe dat zijn vinding hem in het begin een hoop geld had gekost: de speelduur was eigenlijk te lang. Vervolgens had hij heel vernuftig een heimelijk draadje aange-

legd waarmee hij de speeltijd kon verkorten, zodra er veel kijkers waren. Zij stortten dan grif op zijn 'stille hint' weer een gulden bij, terwijl Jabik toekeek met een uitgestreken gezicht als 'de hilligen fan de lêste dagen (de Heiligen van de laatste dagen)' volgens zijn goede vriend Jacobus Peetsma.

Vol trots vertelde ik hem dat ik voor mijn toelatingsexamen tot de H.B.S. net een bouwdoos van de sleper *de Zwarte Zee* van mijn ouders cadeau had gekregen. Hij liet mij prompt zijn boeier, trek-schuit, paard en wagen en de rondvaartboot Kenau zien en wees me op de details. Ik kreeg de levensles dat kopen misschien gemakkelijker is, maar zelf maken de kunst, de werkelijke uitdaging. Zoals in dit scheepsmodel *Simson* van een sleper op de Rotterdamse wateren, waarin hij een sigarenkoker als schoorsteen en een blikken sigarendoosje tot dakje verwerkte. Hij dacht toen al in 'recycleren' zonder het woord te kennen. Alle materialen in de carrousel - met uitzondering van de lampjes - zijn hergebruikt. Lachend vertelde Jabik dat hij een paar dagen daarvoor nog een stoel uit de sloot had gevist. Het eikenhout, maar ook de gevlochten rotanmatting, en al het andere dat zijn buurtbewoners hem regelmatig aanreikten, werd kunstig opnieuw verwerkt. Anekdotisch is dat hij de opmerking maakte dat zijn vrouw het zonder stofzuiger moest doen, omdat hij de elektromotor voor de aandrijving van de carrousel nodig had gehad. Na afloop kreeg ik een tweetal rode miniatuurzitjes van de zweefmolen mee, met de kettinkjes er al aan. Hij had deze als proef ter bepaling van de schaalgrootte gemaakt en zij waren te groot uitgevallen, in ieder geval niet naar zijn zin. Hij overhandigde mij deze trofeeën en wenste mij succes met het bouwen van mijn eigen zweefmolen. Zo kon het gebeuren dat ik thuis op Curaçao wel geprefabriceerde modelschepen in elkaar zette, maar de zweefmolen volgens zijn wens nooit tot stand kwam. Ik was technisch niet in staat tot wat hij als geen ander kon: zonder tekeningen of mallen 'iets' met het timmermansoog scheppen. Tot mijn schande moet ik bekennen dat die zitjes in de geschiedenis van de Antillen zijn vervlogen. Na repatriëring van mijn ouders zijn ze als in magie verdwenen, maar zijn boodschap aangaande respect voor het milieu is zeker wel beklifd! Reden om mijn erkentelijkheid in andere, ditmaal geschreven vorm alsnog uit te spreken voor

een wijze, bijzondere oudoom met wie het overigens niet gemakkelijk was om contact te krijgen. Niet alleen door twee generaties leeftijdsverschil, maar ook omdat hij in een geheel andere, zijn eigen gecreëerde idyllische miniatuurwereld leefde, zo voelde het.

*De auteur na zestig jaar herenigd met Jabik's Lunapark in het
Martena Museum te Franeker.*

In 2015 heb ik met mijn kinderen - net zoals ik schatplichtig ben aan mijn ouders - de tocht naar Friesland ondernomen. Een nostalgische reis langs vreedzame lieflijke dorpjes als Mantgum, Baard, Winsum en Wieuwerd. Langs de huizen, de lagere scholen, de dorpspleintjes en begraafplaatsen van onze voorouders. Uiteindelijk kwamen we terecht in Franeker waar de PC, het Friese kaatsfeest in volle gang was en de berenburg rijkelijk vloei- de. Na afloop bezochten we het planetarium van Eise Eisinga om vervolgens naar de zolderverdieping van het Martena-museum te tijgen. Een voor mij emotioneel historisch moment om dit erfgoed van omke Jabik weer terug te zien: een momentum in de tijd van voorzaten die niet vergeten mogen worden. De muntautomaat was intussen in deze eenentwintigste eeuw omgezet naar een vijftigeurocent muntstuk, maar wij ontdekten dat een aantal attracties het niet meer deed. Door dit toeval, of misschien ook weer niet, ontstond in onze familie de gedachte de museumdirectrice Manon Borst te assisteren met de tweede restauratieronde. Een budget werd opgesteld en mijn zuster Marjan en ik

spraken met de dochter van Jacob en Jantje af. Tot onze vreugde was muoike Kenau - intussen 96 jaar oud - bereid dit financieel mogelijk te maken. Dankzij de inzet en het technisch vernuft van de heer Wagenaar in 1979 en de heren Nicolai en Pieters in 2016 kan Jabiks kermis nu weer decennia vooruit. Als monument in de tijd dat alles vergankelijk is, maar dat hergebruik van schaarse middelen uit onze omgeving de toekomst blijvend mogelijk maakt. Aangezien dit Friese culturele erfgoed onderhoud vergt en ook in de verre toekomst door uw en mijn kinderen kinderen weer gerestaureerd zal moeten worden, zullen de opbrengsten van dit boek daarvoor worden aangewend. Geheel in lijn met Jabiks eenvoudige, maar steekhoudende tegeltjeswijsheid 'dat niets voor niets komt en er altijd weer een gulden bij moet'!

Amsterdam, 2016, Siebe A. Sonnema

Leeswijzer

Dit boek gaat chronologisch in op het leven van Jabik, beginnend met zijn prille jeugdijaren en gevolgd door de twee fasen van zijn werkend bestaan. Eerst als beurtschipper en karrijder, vervolgens als uitbater van de rondvaartboot Kenau. Daarna volgt het hoofdstuk over zijn oude dag toen hij zijn lunapark voltooide. Lezers die net zoals ik geen geduld hebben en gelijk zijn kunstwerk willen zien, kunnen meteen doorslaan naar hoofdstuk VI. Voor mensen die willen begrijpen hoe hij is opgegroeid en tot de bouw van deze miniatuurkermis kwam, worden eerst de hoofdstukken II tot en met V aanbevolen. Een apart hoofdstuk (VII) is voor de echte liefhebbers ingeruimd, voor het betere begrip van Jabiks technische vondsten.

II. Jacob Kooistra's eeuw in Baard

“Help jezelf en je bent geholpen”

Jacob Kooistra, roepnaam in het Fries Jabik, liefkozend Japik genoemd door zijn ouders en Jappie voor dorpsgenoten, werd geboren op 5 december 1887 in Mantgum. In die tijd samen met Baard en dertien andere dorpen met nog negen buurtschappen vallend onder de toenmalige gemeente Baerderadiel.

*Het huwelijk is een stormachtige zee
waarvoor nog geen kompas is uitgevonden
(Heinrich Heine).*

Hij was het enige kind van Jan Jacobs Kooistra en Jeltje Pieters van der Meer die in Jabiks tweede levensjaar verhuisden naar het nabijgelegen Baard. Een kleine hechte gemeenschap van driehonderd inwoners die pal stonden voor hun dorpsbelang. Aangeduid met hun geuzennaam Baarder-katten, waarvan het bronzen symbool, een gestileerde kat op de Kamp - het centrale grasveld in het dorp - staat. De achtergrond hiervan gaat terug tot vóór 1440 toen de ‘grietenij’-rechtspraak in Baard plaatshad. Geschillen werden hier niet alleen juridisch beslecht maar volgens overlevering vochten de inwoners ook fysiek met de nabijgelegen gehuchten als ‘honden en katten’. Zo werd op 23 februari 1905 bericht dat een paar Baardenaars ‘moedig’ had gevochten in Winsum, waarvan de dorpingen dat niet op zich lieten zitten en een tegenstrafexpeditie aankondigden naar de herberg van Van Hoek. Het dreigement werd echter niet doorgezet: de belangstellenden - inclusief de Hermandad - die zich aan het eind van de middag hadden opgesteld, werden niet getrakteerd op de beloofde vechtpartij door de ‘Winsumer vijand’. Wel lieten zij zich gedurende het wachten de versnaperingen goed smaken, uiteraard zeer naar genoegen van